

<https://doi.org/10.62837/2025.1.372>

XURAMAN QƏDİMOVA

Akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

E-mail: xuramanqedimova@mail.ru

ÖMER SEYFETTİN VƏ ƏDƏBİ TƏNQİD

Annotasiya. Türk dilinin sadələşirilməsi, inkişafı və zənginləşirilməsinin ilk dönməndə ədəbiyyat tarixinə şair, yazar və pedaqoq kimi daxil olmuş Ömer Seyfettinin (1884-1920) rolu danılmazdır. Onun modern bir hekayəçi olaraq Türk ədəbiyyatı və Türk dili ilə bağlı fikirlərinin yer aldığı məqalələri ölkənin fərqli qəzet və jurnallarında ardıcıl olaraq dərc edilmiş, ədəbi dairələrdə həmişə böyük maraqla qarşılanmışdır. Yazarın ədəbi tənqid sahəsindəki orjinal fikirləri isə Türk ədəbiyyatının bugünkü milli simasının formalaşmasına və yeni keyfiyyətlər qazanmasına böyük töhfələr vermişdir.

Ömer Seyfettinin “Genc kalemler” dərgisində işıq üzü görən “Yeni lisan” adlı məqaləsindəki ideyalarla başlayan yenilənmə prosesi sonralar Osmanlı İmperiyası yerinə milli dövlət anlayışı ilə qurulan modern Türkiyə Cümhuriyyətinin aparıcı siyasətinin köklü dəyişikliyinə xidmət etmişdir. Türk dilinin öz tarixi təbiətinə uyğun olmayan ərəb-fars sözlərindən, süni bəzəklərdən təmizlənməsini tövsiyə edən dildə sadələşdirmə təklifi Ömer Seyfettinin sağlığında tam dərk olunmasa da, illər keçdikcə öz layiqli qiymətini almışdır.

Məqalədə Türk ədəbiyyatında nəzəri araşdırma kimi tənqidin hələ geniş inkişaf etmədiyi bir dövrdə onun irəli sürdüyü ideyaların bu sahədə hələ də öz aktuallığını saxlaması ilə bağlı fikirlər araşdırılıb qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Ömer Seyfettin, yeni türk dili, türk hekayəsi, milli ədəbiyyat, ədəbi tənqid.

Ömer Seyfettinin həyatı və əsərləri. Osmanlıda türkçülük cərəyanının və realist hekayə janrının təməl daşlarını qoyanlardan biri – Ömer Seyfettin (1884-1920) cəmi otuz altı il sürən qısa ömründə ədəbi yaradıcılığı və ictimai faydalı fəaliyyətləri ilə yalnız türk ədəbiyyatında deyil, həm də türk ictimai fikrində özünəməxsus yer tutmağı bacarmışdır. Ədib xatirələrində indiki Balıkesir ilinin Gönen ilçəsində doğulduğunu yazır. Askeri Baytar Mektebini bitirdikdən sonra Edirne Askeri İdadisinə qəbul olmuş, Mekteb-i Harbiye-i Şahanedən məzun olduqdan sonra hərbi xidmətə başlamışdır. Hərbi xidmətdə olduğu İzmir şəhərində həmsöhbət olduğu Yakub Kadri, Baha Tevfik, Cenab Şahabettin kimi aydınlarla formalaşmağa başlayan milli düşüncələr, xidmətini davam etdirdiyi Balkanlarda gənc ədibin öz gələcək yolunu seçməsinə güclü təsir göstərmişdir. Şair, yazar, ədəbiyyat

tarihi araşdırmaçısı Ali Caniplə yaxın dost olan Seyfettin həmin dövrdə ona yazdığı bir məktubda fikirlərini belə açıqlayırdı:

“Hörmətli Canip bəy!

Cavabınızı almadan yazmağa qərar verdim. Mənim bir təklifim var. Fikirlərinizə çox yaxın olduğu üçün dərhal qəbul edəcəyinizi düşünürəm. Təklifim nədir? Bir az izah edirəm: mən ədəbiyyata nifrət etdiyimi və bu nifrətin iyrənc və ürəkbulandırıcı olduğunu yazmışdım. Bu nifrətim ədəbiyyata deyil, onun dilinədir. Dilimiz, həmişə düşündüyümüz kimi, elmə və məntiqə zidd olan, bərbad, yazıq dildir. Qərb ədəbiyyatını azacıq da olsa bilən bu nifrətdən qurtulması mümkün deyil.

Zaman-zaman bu dil saf bir sözə çevriləcək. Mən ədəbiyyatı tərk etdikdən sonra ardınca gedəcəyim elmləri və fənləri öyrənərkən bu saflaşmaya kömək edəcəm... Nura və həqiqətə möhtac türkləri Asiyanın qaranlığına aparmağa çalışmayacağam. Çalışmalarımın əsasını təşkil edəcək məqamlar çox sadədir: Ərəb və fars birləşmələrinə ehtiyac yoxdur. Bunlar yalnız bəzək üçündür. Kimin göstərəcək və nümayiş etdirəcək fikri yoxdursa, onlardan çox istifadə edib. Əgər bu söz birləşmələrindən imtina edilsə, böyük bir addım atılmış olmaz mı? Bunu tək başına bacara bilmərəm. Gəlin, Canip bəy, ədəbiyyatda, dildə inqilab yaradaq. Ah, böyük ideya səbr və əzm tələb edir”. [1, s. 229-230]

Göründüyü kimi, bu məktubda Ömer Seyfettin mөvcud dillə bağlı ümumi fikirləri əks olunmuşdur. Öz ideyalarını həyata keçirmək üçün hərbi xidməti tərk edib Selanikə gedən yazarın tezliklə “Bahar və kelebeklər” adlı hekayəsi “Genc kalemler” dərgisində işıq üzü görür. Lakin Balkan müharibələri başladığından yenidən hərbi xidmətə çağırılır və xidmətdə olduğu müddətdə müharibənin gözləri ilə gördüyü acılarını və dəhşətini əks etdirən gündəlik yazmağa başlayır. Yunanlara əsir düşən yazıçı 10 ay sonra xilas edilir və İstanbula qayıtdıqdan sonra hərbi xidmətdən birdəfəlik istefa edir.

İstanbulda müəllim kimi işə başlayan yazıçı ailə qursa da, çox keçmir ki, həyat yoldaşından ayrılır. Ailə həyatında çətinliklər yaşayan müəllifə ölkənin keçdiyi çətin və mürəkkəb dövr də öz təsirini göstərir. Satirik üslubda qələmə aldığı hekayələr silsiləsi olan və çağdaş yazarlar tərəfindən roman kimi qəbul edilən “Efruz bəy” (“Hürriyete Layık bir Kahraman”, “Asiller Kulübü”, “Bilgi Bucağında”, “Açık Hava Mektebi”, “Beyaz Serçe”) adlı məşhur əsəri ölümündən əvvəl nəşr olunur. Əsərin baş qəhrəmanı əsl adı Ahmet olan Efruz bəy fikirləri və xarakteri dəyişkən, yaltaq, yalançı, şəxsi mənfəəti üçün daim vəzifəli adamların ətrafında dolanan, oxumağı-öyrənməyi sevməsə də bilik sahibi olmaq iddiasına düşən, hətta mühüm ictimai məsələlər barədə “mötəbər fikir” söyləməkdən belə çəkinməyən birisidir. Efruz “əfsanə”si o qədər geniş yayılır ki, insanlar onun şərəfinə oğlan uşaqlarına Efruz, qız uşaqlarına Firuze adı verirlər. Lakin sonda “qəhrəman”ın iç üzünü açılır...

Ölümünə qədər ədibin 15 kitab və kitabçası, ümumilikdə isə 150-dən artıq əsəri dərc olunmuşdur. O, 1920-ci il mart ayının 6-da gənc yaşda şəkər xəstəliyindən vəfat etmişdir.

Ömer Seyfettin tənqid anlayışı. “*Genç Kalemler*”in baş yazarlarından biri və məşhur “Yeni lisan” məqaləsinin müəllifi olan Ömer Seyfettin ədəbiyyat anlayışını milli dil üzərində qurmuşdur. Bu səbəbdən də o, klassik ədəbiyyatı Şərqə, Tənzimat ədəbiyyatını isə Qərbə üz tutduğuna, millilikdən uzaq düşdüyünə görə tənqid edir. Ədibin fikrincə, Türk ədəbiyyatı əvvəllər ərəb və fars dillərinə üz tutaraq yadlaşdığı kimi, indi də Tənzimatla birlikdə Avropa ədəbiyyatına üz tutmuş, Fransa ədəbiyyatından mənimsənilən yanaşmalar milli ədəbiyyatın formalaşmasına mane olmuşdur. Ona görə də “Yeni lisan” məqaləsindən sonra qələmə aldığı bir yazısında bu düşüncəsini belə ifadə etmişdir: “Vaxtilə Şərqə – İrana gedənləri bu gün Qərbə gedənlərlə müqayisə edə bilərik. Onlar türkcə yazdıqları divanlarla yanaşı, şöhrətlərini və qüdrətlərini gücləndirmək üçün farsca divan tərtib etmək fürsətini də qaçırmayıblar. Necə ki, indiki gənclər fransızca şeirlər, pyeslər qurub bununla fəxr edirlər...” [2, s. 2242]

Bu ifadələrdən də anlaşıldığı kimi, Türk ədəbiyyatı öz estetik dəyərlərinə qayıtmaq əvəzinə Avropaya üz tutmuşdur. Osmanlı İmperiyasının xilasını üçün milli dəyərlərə qayıtmağın zəruri olduğunu xüsusi ilə vurğulayan yazar bütün bunlar üçün milli mədəniyyət yaratmaq lazım olduğunu deyirdi.

Ömer Seyfettin “Yeni lisan” məqaləsində “Türklər ancaq güclü və ciddi tərəqqi ilə öz hökumranlığını və varlığını qoruya bilər, tərəqqi isə hamımız arasında bilik, elm və ədəbiyyatın yayılması ilə əldə edilir” – deyər, yazırdı [10, s.122]. Müəllif hesab edirdi ki, tərəqqi milli anlaşma ilə əldə olunacaq.

Ömer Seyfettin hekayələri ilə yanaşı dil haqqındakı fikirləri də tənqid obyektinə çevrilmişdir. Dövrün bir çox sənətkarları onun dil haqqında fikirlərini tənqid etmiş, hətta alçaldıcı ifadələr işlətmişlər. Xüsusən də Yakup Kadri mətbuatda onunla müharibəyə başlamış, Yahya Kemal və Ahmet Hamdi Tanpınar onun haqqında çox sərt ittihamlar etmişlər. Bütün bunlara baxmayaraq, uzun bir zaman keçdikdən sonra Ahmet Hamdi Tanpınar Ömer Seyfettin haqqında fikirlərini belə izah etmişdir: “O, sənət haqqında bizim hələ dərk etmədiyimiz bəzi həqiqətləri kəşf etmiş kimi görünürdü. “Gənc kalemler”dəki yazılarını nəzərdən keçirəndə onun irəliyə doğru hərəkəti necə bir həvəslə qəbul etdiyini anladım. Bəli, Ömer Seyfettin o dövrdə ədəbiyyatın, dilin ən qabaqcıl cərəyanlarını qabaqlayırdı. Amma o, heç vaxt bu qəbildən olan avanqardların meyilli olduğu təəssübkeşliyə və fanatizmə düşməyib”. [3]

Tanpınar bu etirafları ilə Ömer Seyfettin qiymətini vermiş və ədəbiyyat tarixində, Tənzimat dövründə, Türk dilinin inkişafında tutduğu yeri göstərmişdir. Ömer Seyfettin dillə bağlı araşdırmaları ona qarşı çıxanların belə inkar etməyəcəyi bir nailiyyət olmuşdur.

Ömer Seyfettin dilin də dəyişikliyə və sadələşməyə məruz qaldığını deyərəkən əski türkcənin milliyyətinin olmadığını və əski türkcəni müdafiə edənlərin bunu isbatlaya bilsələr (Nəzifin iddialarını sübut etsələr) onun ömrünün uzana biləcəyini yazırdı. O, vəziyyəti köhnə dildə belə təsvir edirdi: "... amma araşdırma və təcrübədə zərrə qədər əziyyət çəkmədən keçmiş kor-koranə və dərk etmədən izləyən gənclərə nə deyə bilərik. O, əndərun jarqonunda tərənnüm etməklə öz millətinə, millətin ruhuna, millətinin səmimi dilinə, anasının dilinə yabancı qalır və bilmir ki, hər millət öz dili ilə yaşayır". [16, s. 113-131]

Milli ədəbiyyat anlayışını ana dili əsasında müdafiə edən Ömer Seyfettin tənqid anlayışının əsasını dil təşkil edir. O, 1918-ci ildə yazdığı tənqidi məqaləsində inkişaf etmiş ədəbiyyata malik olan xalqlarda tənqidin mühüm yer tutduğunu bildirir, tənqidin ədəbi cərəyanlara düzgün istiqamət veridiyini, sənət sahəsində yarana biləcək nöqsanların və boşluqların qarşısını aldığını, gizli dəyərləri aydınlatdığını, şarlatanları susdurduğunu bəyan edirdi. Tənqid nədir, necə və kimlər tərəfindən edilir suallarına cavab axtaran müəllifin fikrincə, tənqiddə məlumat və milli yanaşma vacibdir. Tənqiddə fərdi yanaşmalara etibar etmək olmaz, milli baxış və dəyərləndirməni stenoqrafiya kimi qəbul etmək lazımdır. Bütöv olan milli zövqlə müqayisədə fərdi zövqlərimizin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Doğru ilə yanlış ayırd etmək tənqidin birinci vəzifəsidir. Yaxşı və pis, gözəl və çirkin hökmü vermək isə ikinci yerdədir. Tənqidi kimin edəcəyinə gəlincə, "sənət prinsiplərini bilən, milli baxış açısından dəyərləndirmə apara biləcək qədər obyektiv və həssas, elmlərin özəyinə bələd olan istənilən şəxs əsəri tənqid edə bilər". Nəticə olaraq Ömer Seyfettinə görə: müəllifin milli ədəbiyyat ideyası həm də tənqidin perspektivini müəyyən edir. [14, s. 95-96]

Tənqid olmadımı sənətin nizam-intizamı pozular, zövqü korlayan yolunu azmışlar ortalıqda qaynayar. Onda ədəbiyyat sahəsi polisi dağlara qaçan şəhərə bənzəyər [9, s. 60-63]. Yazar tənqid vasitəsilə sənətin əsl dəyərinin üzə çıxacağına, keyfiyyətin və oxucu səviyyəsinin artacağına inanır. O, tənqidi polislə müqayisə edərək sənəti qorumaq funksiyasını da vurğulayır. Tənqidçi obyektiv davranmalı, gözəli çirkindən ayırmalı, nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu göstərməlidir: "Tənqid heç vaxt *"hükm-ü karakuşi"* – heç bir əsasa söykənməyən özbaşına qərarlar və hökmlər deyildir. Tənqid hərəkət və əxlaqın ətraflı təhlilinin zəruri, faydalı və ixtiyari nəticəsidir. Elm aləti əlimizdə olsa da, həzz kimi xoşagəlməz bir duyğu heç vaxt tənqidin əsasını təşkil edə bilməz". [10, s. 96]

Müəllif tənqidçinin ürəyi istədiyi kimi tənqid edə bilməyəcəyini və onun hərtərəfli təhlil yolu ilə üzə çıxarılmasının vacibliyini bildirir və deyir: "Milli baxış və ədəbi zövq bizim şəxsi zövqümüzdən üstün olan bir reallıqdır. Bu sevincdən zehni bir hərəkətdə istifadə edən tənqid mövzuya elmin gözü ilə baxmağa məcburdur". [10, s. 97]

O, öz sözlərində milli zövqün şəxsi zövqdən üstün reallığı ehtiva etdiyini və bunun tənqiddə əsas olacağını bildirir. Tənqidin necə olacağını aşağıdakı cümlələrlə ifadə edir: “Əsər pisdirsə, pis deməzdən əvvəl onun niyə pis olduğunu sübut etmək, heç olmasa, demək lazımdır. Dəlil və sübut olmadan “pis, bayağı, axmaq, vecsiz” kimi söyüşlər yağıdırmaq düzgün olmaz” [10, s. 108]. O, istifadə olunan dilə diqqət edilməli və tənqiddə sübutun vacib olduğunu deyir.

Ömer Seyfettin fikrincə etik normaları qorumağın önəmli olduğu tənqiddə, ədəbiyyatda yaşanacaq xəstəliklərin müalicəsi zamanı ortaya çıxmayan dəyərlər də üzə çıxacaqdır. [10, s. 108]. O, həm də: “Sənət prinsiplərini bilən, milli zövqü duyacaq qədər həssas, elmlərin mənşəyindən xəbəri olan hər bir insan, şəxsi qərarlar verməyən ziyalı hər kəsin əsərini tənqid edə bilər” – deyir. [9, s. 60-63] Tənqiddə keyfi hökmlər olmayacağını, müəyyən qaydaların gözlənilməsini və əsas olanın millilik olduğunu ifadə edir.

Ömer Seyfettin 8 Yanvar 1918-ci il tarixli yazısında aşağıdakıları bildirir: “Bir kərə ədəbiyyat aləminin bu günkü halını qısaca yazmalıyam. “*Edebiyat-ı Cedide*” ölü cənlərdən ibarətdir. Xalit Ziya hoca, Hüseyn Cahit millət vəkili, Mehmet Rauf artıq heç yazamayacağını keçən gün vapurda mənə söylədi. Şantajçı Süleyman Nazif və qardaşı Faik Ali axmaqları artıq solda təmsil olunurlar və fəaliyyətləri sıfır. Yeni dil ümumiyyətlə dörd-beş il ərzində qəbul olundu. Kimsə qarşı çıxmadı. Hər kəs təbii ki, türkcə yazmağın tərəfdarıdır. Milli vəznlər də fars əruzuna qələbə çaldı.

...“*Sərvət-i Fünun*”da göründüyünə görə şair Yusif Ziyanın başçılığı altında bir qrup var. Hamısı milli, özünəməxsus ədəbiyyat və milli vəzn tərəfdarlarıdır. Amma hamısı cahildir. “*Türk yurdu*” hələlik Cəlal Sahirin əlindədir. Onun ağı, fikiri pul qazanmaqdır. ...Hüseyn Kazım “*Hərbi dəniz jurnalı*”nın hər nüsxəsində söyüş dərc edir. “*Sərvət-i Fünun*” da jurnalımızın əleyhinə görünür. Ortada sərhədi müəyyən edilmiş milli ədəbi cərəyan və başqa bir tanış olmayan cərəyan var. Məncə, gələcəkdə bu iki cərəyanın toqquşmasından ədəbiyyat yaranacaq.

Faruk Nafiz “Ədəbi çevrə Ömer Seyfettini qəbul etmir” – demiş. Etiraf etsin ki, ədəbiyyatdan uzaqlaşdırılıb, biz də onun uğurunu xoş görək... Budur, gözəl sövdələşmə. ...Dil, sənət haqqında fikirlərimizi demək olar ki, həmişə təkrarlayırlar. Təbii ki, bundan çox məmnun olardıq. İlk açıqlamaları Köprülüyə lağ edərək yayındı. Sonrakı nüsxələrdə jurnalımızın şeirlərini didiklədilər.

Əhməd Hidayət və Yusif Ziyanın indiyə qədər bizim üçün yazdıqları sətirlər bunlardır: Bu dil bəzən İstanbul türkcəsini aşır, jarqona qaçır”.

Ömer Seyfettin dilini tənqid edənlərə isə belə cavab verirdi: “Argoya qaçmaq. İstanbul türkcəsindən kənara çıxıb bir az jarqona qaçmaq... Bu dəfə bu etirazla qarşılaşdım. Efruz bəyin romanından bir fəsil oxuyan Fazıl Ahmet Ali Canibə demiş. Hamı mənim dilimi çılpaq görür. Çünki mən təbii dili özüm üçün nümunə götürürəm. Təbii dil dildir. Klassik ədəbiyyatın ərəb və fars kompozisiyaları təbii dildə yoxdur. Lisanımızın bünövrəsində med (ərəb dilinin uzatma səs işarəsi) də

yoxdur. Hecalarımız ümumiyyətlə qısa və güclüdür. Türkcə belə uzun cümlələr deyilmir. Hamını təəccübləndirdim, çünki birdən-birə Xalit Ziya və Canibin rəngarəng, göstərişli, təmtəraqlı nəsrindən indiyə qədər yazılmamış təbii dilə çevrildim. Yakup Kadri və Fatih Rıfki köhnə nəsrin bu bəlağətini hələ də saxlayır. Onların dili bunun üçün bəyənilir. Bununla belə, mən bunu səhv hesab edirəm. Haqlı olub-olmadığım sonra bəlli olacaq... [8, s. 2242] Seyfettin Halidə Edipin dilinin pozuq, Refik Xalidin dilinin daha ahəngdar olduğunu, Halit Ziya və Cenap Şahabettinin dillərinin bəzəkli və təmtəraqlı olduğunu, öz dilinin isə təbii olduğunu bildirir. Köhnə dilin mücərrəd və uydurma olduğunu deyən müəllif təbii dilin hazırkı prosesdə qəbul ediləcəyini bildirib.

Seyfettinin bir xüsusiyyəti də diqqəti cəlb edir. Belə ki, o heç vaxt öz fikirlərini müdafiə etmək zərurəti hiss etməmiş, ona qarşı edilən hücumlara cavab verməmiş, hətta bu susqunluğuna görə “söylər sfinks”^{*} də deyilmişdi. Yazar tənqidləri normal qəbul edərək “onlar ümidlərimizi həyata keçirirlər” deyərək yüksək qiymətləndirib.

Ömer Seyfettin klassik ədəbiyyatı və “*Servet-i Fünun*”u səciyyələndirərkən onu təxəyyülünə və məşğul olduğu mövzulara görə tənqid edirdi: “Keçmişdə şairlərimiz ancaq meyvədən, məhbubdan, çiçəklərdən danışirdilər. Sonra kəpənəklər, hava, buludlar, ahlar, ohlar başladı. Nəhayət, qu quşları, göllər, eyvanlar, aylı gecələr, sonsuz məsafələr, füsunlar dəb halına gəldi. Ədəbiyyata ərəb, fars, fransız ruhları qarışır, türklük kor və kar edən bir şüursuzluq içində yoxa çıxır”. [11, s. 36]

Ömer Seyfettin “Milli şeirlər” başlıqlı məqaləsində Türk dilinin sadələşdirilərək əslinə qaytarıldığını bildirir. Türkcənin öz dilinə və ya ləhcəsinə uyğunlaşdırılmağa başladığını yazır, yalnız sözün yazılışı və əsası ilə köhnə milliliyini qoruduğunu vurğulayır.

“Ömer Seyfettinə görə ehtiyac nəticəsində alınan yabançı kəlmələr dilimizə zərər verməmişdir; dilimizə zərər verən yabançı dil bilgi qaydalarıdır”. [11, s. 22]

Müəllim Naci vəfat edəndən sonra Şərq dövrünü layiqincə qoruyub saxlayacaq adam qalmadı. Akif Paşadan bu yana quruculuğu və təşəkkülə başlayan Avropa məktəbi meydana çıxdı. Əbdülhəmidin siyasət və ciddiyyətlə məşğul olmaq tamamilə ləğv olundu və bu gün “dünənlər” adlanan köhnə ədəbi “*Sərvət-i Fünun*” heyəti meydana çıxdı. Fikrət və Cenap milliyyətimizə, duyğularımıza, zövqümüzə tamamilə zidd olan lakin həqiqətən gözəl fransız şeirləri yaradıblar. Faik Ali ikinci Əbdülhak Hamit olmağa çalışdı. Halit Ziya başda Rene Maizeroy olmaqla fransız romanlarını oxuyaraq səhifə-səhifə nəql etməyə başladılar. Bir sözlə, heç biri fundamental və mühüm təkamül göstərə bilmədi, sadəcə oğurladılar, oğurladılar, oğurladılar, hətta əsərlərinin adları belə fransızcadan plagiat edilib”. [1, s. 210-211]

Ömer Seyfettin Ruşen Eşreflə müsahibəsində türk ədəbiyyatı ilə bağlı fikirlərini açıqlayaraq Divan, Cədid ədəbiyyatı və milli ədəbiyyatla bağlı fikirlərini bildirir. Bu

^{*} Yunan mifologiyasında yolçulara tapmaca söyləyən və cavab verə bilməyənləri yeyən canavar.

müsahibənin son bəndi özünə həsr olunub, burada sual verir və müəyyən mənada özünü tənqid edir. “Mənə gəlincə; orataya əhəmiyyətli əsər qoymadan sənətkarlıq xülyasına qapılmaram. Ədəbiyyatımızın hədəfi: “Çox söz, az əsərdir”. Mən hələlik bu anlayışı daşımağa çalışıram. Qarışqa kimi işləmək ağcaqanad kimi oxumaqdan daha yaxşı deyilmi? İndiyə qədər dediklərimiz kifayətdir; Bir az iş görək ki, qısır ədəbiyyatımız şənlənsin. Düşünürəm ki, sizdə də bu fikir var”. [7, s. 291] Seyfettin bir çox insanı tənqid etsə də, kifayət qədər çalışmadığına görə özünü də tənqid edir, onun probleminin fərdlərdə deyil, mədəniyyətimizdə olduğunu ortaya qoyur. Müəllifin tənqidi fikirləri dövrlərin axtarışlarını əks etdirir. Osmanlı İmperatorluğunun parçalanmasına qarşı axtaran ziyalılarımız kimi ədəbiyyatşünaslar da sivilizasiya nümunəsi kimi gördükləri Qərbi təəssüf ki, qurtuluş çarəsi kimi dəyərləndirirdilər və bu da ədəbiyyatçılar arasında Qərbi birbaşa təqlidə səbəb olurdu.

Tənqiddə gəlincə, bu janrın elm və ya məntiqlə yanaşı digər mühüm xüsusiyyətinin də “milli zövq” olduğunu vurğulayan yazar: “Milli zövq bizim fərdi zövqlərimizdən kənardadır” deyirdi. Onun öz tənqidini bir çox məsələlərdə olduğu kimi “milli” anlayışı üzərində qurduğu görünür”. [15, s. 221-222]

Ömer Seyfettinə görə tənqiddə ikinci ən böyük amil qoruyuculuqdur. Bu missiyanı mənimsəyən tənqid ədəbiyyatın keşiyində durmuş olur. Doğru ilə yanlış, keyfiyyətli ilə keyfiyyətsiz bir-birindən ayıran tənqidin başlıca missiyası milli ədəbiyyatın inkişafını, nəzarətdə saxlamalıdır. Əsərin gözəlliyi ilə ilk sırada yer almamaqdır. [5, s. 121]

“Tənqidin faydası” adlı məqaləsində ədəbiyyatla bağlı elmi və məntiqi olmayan, fərdi zövqlərini əsl həqiqət kimi təqdim edən insanları bir növ susdurmaq istədiyini yazır. Belə olarsa heç bir məntiqi səbəb göstərmədən gərgin zəhmət nəticəsində yaranmış bir əsəri tənqid edə bilməyəcəklər düşüncəsini bölüşür. Bu kontekstdə Ömer Seyfettin adını çəkən məqaləsi xüsusilə Osmanlı İmperiyasında ədəbi tənqid ənənəsini tənqid etməklə yeni tənqid ənənəsi yaratmaq səyi baxımından mühüm yer tutur. [7, s. 24-25]

Ömer Seyfettin, Türk nasirlərinin ən böyük qüsurunun dövrün iqtisadi nailliyətlərindən yazmamaqda görürdü. “Sanki pul olmayan bir məmləkətdə yaşayırdıq” – deyər yazırdı: “Romanlarımızda məsud və bəxtiyar tiplər daima məmurlar, paşalar, gəlir sahibləri və varislərdər”. Sadəcə Xalit Ziya, ticarət mərkəzi olan İzmirli bir ailəyə mənsub olduğu üçün “*Fərdi və Şürekası*” romanını ticari həyat üzərində qurmuşdur. [7, s. 293]

Ömer Seyfettin “Sənətin dərk edilməsi” adlı məqaləsində bədii ədəbiyyatda mövzu və sujet probleminə xüsusi yer ayırmışdır. Bu mövzuda misal olaraq verdiyi ad Ahmet Midhatdır. Ahmet Midhat romanları işıq üzü görəndə oxucular onun yanına gəlib deyirdilər: “O qoca paşa filan deyilmi? O cavan oğlan filankəsin oğlu deyilmi? Dürdanə xanımı tanıyıram, Bəbəkəki saray xanımı deyilmi? Omər Seyfettin geniş oxucu kütləsinin ədəbiyyata baxışını tənqid edirdi. Çünki sənət müəllifin

fantaziyasıdır. Lakin əksər hallarda geniş oxucu kütləsi roman və hekayələrdə deyilənləri reallıq kimi qəbul edir. Müəllif bu təsəvvürün 1918-ci ildən sonra dəyişdiyini də bildirir. Bu kontekstdə Ömer Seyfettin ədəbiyyatla real həyat arasında bir cizgi çəkir. [10, s. 251]

Nəticə

Türk ədəbiyyatı Tənzimatla yeni bir dövrə qədəm qoydu. Tənzimat Osmanlı İmperatorluğunun parçalanmasının qarşısını almağa yönəlmiş fəaliyyətlərin təməl prinsiplərinin əsasını qoyurdu. Siyasi, mədəni və ictimai sahədə bir çox yenilikləri özündə ehtiva edən Tənzimat qərbləşməni xeyli sürətləndirdi. Təbii ki, ədəbiyyat da qərbləşmənin təsiri altına düşdü. Mədəniyyət dəyişikliyinin dil vasitəsilə baş verəcəyini düşünərək sistemli şəkildə həyata keçirilən bu prosesdə Türk dili müzakirələrin mərkəzində yer aldı. Dilin istifadəsi Tənzimat, “*Sərvət-i Fünun*” və Milli Edebiyat dövrlərində müzakirə edilmiş və Ömer Seyfettin “Yeni lisan” məqaləsində özünə yeni bir ölçü qazanmışdır.

Ömer Seyfettin hekayələrindən daha çox türkcənin istifadəsi və dilin sadələşdirilməsinə dair araşdırmaları ilə Türk ədəbiyyatına töhfə vermişdir. Ədəbi əsərlərində milli zövqü meyar kimi götürən sənətkar ədəbiyyat xadimlərinin Şərqi və Qərbi təqlid etmələrini tənqid edirdi. Tənzimat dövründə başlayan yeniliklərin divan ədəbiyyatında edilənlərdən heç bir fərqi olmadığını iddia edən sənətkar milli anlayışla hərəkət edərək bu prosesə qarşı çıxırdı. Ö.Seyfettin türk ədəbiyyatında bədii əsərlərin yüksək ədəbi dəyərlərə cavab verə bilməməsini yazarların ədəbi tələblərə cavab verməməsi ilə əlaqələndirir. Müəllifin fikrincə, milliyyət vacibdir və məqsəd türkcəni sadələşdirmək və ictimaiyyətin anlama biləcəyi bir dil yaratmaqdır.

Ədəbiyyat

1. *Alangu Tahir*. Ülkücü Bir Yazarın Romanı: Ömer Seyfettin. İstanbul: May Yayınları, 1968.
2. *Argunşah Hülya*. Ömer Seyfettin Bütün Eserleri, Makaleler, 1. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
3. “Çınarlatı” dergisi, 3 Mart 1942, № 31.
4. *Engünün İnci*. Yeni Türk Ədəbiyyatı, Tanzimattan Cumhuriyete (1839-1923). İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
5. *Koç Murat*. Türk Romanında İttihat ve Terakki. İstanbul: Temel Yayınları, 2005. (2008)
6. Ömer Seyfettin’in Eserlerinde II. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki”. Bilig. Güz 2008, 47.
7. Seyfettin Ömer (1327/1911). “Yeni Lisan”, Genç Kalemler, S. 1, (Mart-Nisan), 1. Ömer Seyfettin (1984). Doğumunun 100. yılında Ömer Seyfettin, İstanbul:

- Marmara Üniversitesi Yay. Ömer Seyfettin (1328/1912) “Yeni Lisan ve Çirkin Taarruzlar”, Genç Kalemler, C. 4, (Temmuz)
8. *Seyfettin Ömer*. Bütün Eserleri, Şiirler, Mensur Şiirler, Fıkralar, Hatıralar, Mektuplar //Haz. *Hülya Argunşah*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.
 9. *Seyfettin Ömer*. Akşam Gazetesi , sayı 8, 27 Eylül 1339/1918, *Argunşah Hülya*.
 10. *Seyfettin Ömer*. Bütün eserleri, Sanat ve Ədəbiyyat Yazıları. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
 11. *Seyfettin Ömer*. Bütün eserleri //Haz.: Nazım Hikmet Polat. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
 12. *Seyfettin Ömer*. Tenkit ve Terbiye, Büyük Mecmua, 19 haziran 1919, №11.
 13. *Seyfettin Ömer*. Herkes İçin İçtimaiyat: Ticaret ve Nasip. İstanbul: Türk Yurdu Kitaphanesi Yayınları, 1914.
 14. Tenkidin Faydası. Akşam №8, 27 Eylül 1347/1918, Bütün Eserleri 14, Sanat ve Ədəbiyyat Yazıları.
 15. *Ünaydın Ruşen Eşref*. Diyorlar ki//Haz. Şemsettin Kutlu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.
 16. *Yusuf Ziya Öksüz*. “Yeni Lisan Tartışmaları” Türkçenin Sadeleşme Tarihi. Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi, Ankara: 1995.

Хураман Гадимова

ОМАР СЕЙФЕТТИН И ТУРЕЦКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА

Заклучение

На начальном этапе упрощения, развития и обогащения турецкого языка неоспорима роль Омара Сейфеттина (1884-1920), вошедшего в историю литературы как поэт, писатель и педагог. Его статьи, как современного рассказчика, излагающего взгляды на турецкую литературу и турецкий язык, постоянно публиковались в различных газетах и журналах страны и всегда вызывали большой интерес в литературных кругах. Оригинальные идеи автора в области литературной критики внесли значительный вклад в формирование современного национального облика турецкой литературы и приобретение ею новых качеств.

Процесс обновления, начавшийся с идей, изложенных в статье Омара Сейфеттина под названием «Yeni lisan», опубликованной в журнале «Genç kalemler», впоследствии привёл к радикальному изменению ведущей политики современной Турецкой Республики, которая была основана на концепции национальное государство вместо Османской империи. Хотя предложение Омара Сейфеттина по упрощению языка, в котором рекомендовалось очистить турецкий язык от арабо-персидских слов и инородных элементов, не

соответствующих его исторической природе, не было полностью понято при его жизни, оно получило должное признание через годы.

В статье исследуются и оцениваются идеи, выдвинутые им в этой области в то время, когда критика как теоретическое исследование еще не получила широкого развития в турецкой литературе.

Ключевые слова: Омар Сейфеттин, новый турецкий язык, турецкая повесть, национальная литература, художественная критика

Khuraman Gadimova

ÖMER SEYFETTİN AND TURKISH LITERARY CRITICISM

Summary

The role of Ömer Seyfettin (1884-1920), who entered the history of literature as a poet, writer, and pedagogue, in the first period of simplification, development, and enrichment of the Turkish language is undeniable. His articles, which included his thoughts on Turkish literature and the Turkish language as a modern storyteller, were published in different newspapers and magazines of the country and were always met with great interest in literary circles. The author's original ideas in the area of literary criticism made great contributions to the formation of the current national image of Turkish literature and its acquisition of new qualities.

The renewal process, which began with the ideas in Ömer Seyfettin's article titled "Yeni lisan" published in the magazine "Genc kalemler", later served as a radical change in the leading policy of the modern Republic of Turkey, which was established with the concept of a nation-state instead of the Ottoman Empire. Although the proposal for simplification of the language, which recommended the cleansing of the Turkish language from Arab-Persian words and artificial embellishments that were not in accordance with its historical nature, was not fully understood during Ömer Seyfettin's lifetime, it has received its due appreciation over the years.

The article still explores and evaluates the ideas he put forward in this field, at a time when criticism as a theoretical study was not yet widely developed in Turkish literature.

Keywords: Ömer Seyfettin, new Turkish language, Turkish story, national literature, literary criticism.

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Kifayət Məmmədova